

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ЗАЙНЯТОСТІ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ЖИТТЄВОГО РІВНЯ НАСЕЛЕННЯ

Стан ринку праці та процеси у сфері зайнятості населення належать до соціально-економічних параметрів, що визначальним чином впливають на суспільний розвиток і конкурентоспроможність національної економіки. З одного боку, ринок праці – елемент економічної системи, від якого залежать вектор і темпи макроекономічної динаміки, а з іншого – він опосередковує вплив макроекономічної політики та макроекономічного розвитку на добробут населення й стан багатьох соціальних процесів, зокрема забезпечує розподіл винагороди за працю. Ринку праці належить важлива роль у забезпеченні успіху ринкових реформ.

Сьогодні держава є основним суб'єктом, який здійснює розподіл і перерозподіл власності, сфер економічного впливу. Головні зусилля держави щодо ринку праці сконцентровані переважно на одній складовій – регулюванні масштабів офіційного безробіття. Наразі ринок праці адаптується до кризових шоків за рахунок зниження заробітної плати, активного використання режиму неповного робочого дня, затримання платні. Як наслідок, скорочення виробництва не супроводжується адекватним скороченням зайнятості, тому підприємства зберігають надлишкову зайнятість. Це фактично гальмує процеси структурної перебудови економіки; країна консервує неефективну структуру зайнятості, оскільки нема умов для розвитку різноманітних і багатоманітних форм власності, здорового конкурентного середовища та ефективної мотивації. Декларування ж незавершеності демократичних перетворень на фоні дедалі глибшої диференціації та відчуження стало однією з головних причин виникнення низки суперечностей.

The labor market and processes in the field of employment belong to the socio-economic parameters that influence on social development and national economy competitiveness. On the one hand, the labor market is an element of the economic system vector and pace of macro-economic dynamics depend on, on the other hand it mediates the impact of macroeconomic policy and macroeconomic development for the welfare and status of many social processes, including ensuring the distribution of remuneration. Labor market has an important role in ensuring the success of market reforms.

Nowadays, the state is the primary entity that performs the distribution and redistribution of property and spheres of economic influence. The main efforts of the state labor market concentrated primarily on one component is the scale of official unemployment regulation. Currently, the labor market is adapting to the crisis shocks by reducing wage active use of part-time mode, detention salary. As a result, layoffs are not accompanied by adequate reduction in employment that is why the enterprises save an excess employment. This effectively slows the processes of restructuring economics; the state preserves an inefficient structure of employment because there are no any conditions for various and diverse forms of ownership, a healthy competitive environment and an effective motivation. Declaring of democratic reforms incompleteness against the backdrop of deepening differentiation and alienation has become one of the main causes of a number of contradictions.

Ключові слова: ринок праці, рівень життя населення, зайнятість населення, робоча сила, безробіття.

Keywords: labor market, standard of living, employment, labor force, unemployment.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Упродовж усього періоду після початку економічних реформ держава не змогла сформулювати цілісну концепцію політики на ринку праці. На етапі трансформаційних змін в економіці України суттєві інституційні обмеження розвитку національного ринку праці обумовили пріоритетне використання переважно нестандартних механізмів адаптації, таких, як гнучке маневрування тривалістю трудового процесу чи оплатою праці замість реструктуризації зайнятості. Ці специфічні механізми адаптації сфери трудових відносин проявились у можливості для підприємств утримувати надлишкову чисельність зайнятих за рахунок збереження низького рівня заробітної плати і значних обсягів заборгованості з її виплати.

Проблема регулювання рівня життя населення не вичерпується станом ринку праці та можливостями впливу на нього прийняттям ефективних управлінських рішень. Проте слід вважати за необхідність ще раз підкреслити базове значення проблеми управління ринком праці стосовно рівня життя населення, оскільки саме на ринку праці формується “статусний”

характер кожного працездатного громадянина як робочої сили. За цією статусною ознакою у суспільстві існують дві категорії громадян – зайняті та безробітні. Рівень їх життя можна регулювати за різними схемами і за допомогою різних механізмів.

Метою статті є обґрунтування трансформаційних процесів на ринку праці та їх впливу на рівень життя населення, а також визначення шляхів підвищення ефективності функціонування ринку праці України і життєвого рівня населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми.

Аналіз історичних тенденцій формування ринку праці в розвинених країнах свідчить про те, що вдосконалення сфери регулювання ринку праці є необхідною умовою його розвитку. Зокрема, розгляд ринку праці як багаторівневої ієрархічної системи дає підстави для висновку про наявність у них механізмів регулювання й управління, завданням яких є забезпечення національних економік робочою силою необхідної кількості та якості, перерозподіл її між галузями і сферами діяльності з урахуванням регіональних потреб, тобто створення умов для ефективного функціонування й розвитку кожного рівня цієї системи.

Вивченню сутності ринку праці та підходів до його оцінки присвятили наукові праці вчені О. Богуцький, Д. Богиня, О. Грішнова, В. Дієсперов, М. Долішній, В. Злупко, В. Костаков, Г. Купалова, В. Мікловда, М. Пітюлич та інші.

Вагомість і величина їх внеску є незаперечною, проте зміни в розвитку нашої соціально-економічної системи, перехід до суспільних відносин, притаманних ринковій економіці, підвищення ролі людського чинника потребують обґрунтування напрямів пошуку та групування показників з метою чіткої оцінки ефективного формування і використання трудового потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світовий досвід свідчить про те, що в економіці будь-якого типу, порівняно з іншими ринковими механізмами, ринок праці – найбільш регульований сегмент. Навіть в умовах максимального обмеження втручання держави в економічні процеси праця завжди була одним із найкерованіших видів людської діяльності, й зовсім вільні ринки праці ніколи не існували. Невипадково досягнення високого рівня зайнятості є сьогодні найважливішою метою макроекономічної політики більшості країн із розвинутою ринковою економікою.

Головна мета державного регулювання ринку праці – досягнення повної, продуктивної та вільно обраної зайнятості. При цьому повну зайнятість розглядають як надання всьому працездатному населенню реальних можливостей для занять суспільно корисною працею. Продуктивна зайнятість відображає ефективність використання виробничого і трудового потенціалу, вільно обрана зайнятість – міру соціально-економічної свободи власників робочої сили.

Стратегічна мета політики держави стосовно трудових ресурсів конкретизується в ряді завдань, покладених в основу діяльності урядів розвинутих країн, що охоплюють, зокрема: досягнення оптимального співвідношення між попитом і пропозицією робочої сили, яке стримувало б зростання безробіття в соціально допустимих межах; стимулювання територіально-галузевої і професійно-кваліфікаційної мобільності робочої сили; забезпечення необхідної загальноосвітньої і професійної підготовки працівників, що відповідає сучасним науково-технічному рівню, структурі й динаміці виробництва; державний захист соціально вразливих прошарків населення та підтримка на цій основі соціальної стабільності в суспільстві.

Принципово важливо підкреслити: сповна й ефективно регулювати рух робочої сили природні ринкові механізми не спроможні, що пов’язано з особливостями товару “робоча сила”, власник якого є активним суб’єктом ринкових відносин, котрий має свої життєві інтереси. Вільне ринкове регулювання ринку праці та ринку робочої сили через це спричиняє негативні соціальні наслідки, оскільки ціна робочої сили як основний регулятор їхньої рівноваги може впасти нижче соціально допустимих меж.

Державне втручання у функціонування ринку праці пов’язане також із завданням упорядкування процесу відтворення робочої сили, захисту її від регресивних структурних і якісних змін. У зв’язку з цим регулювання ринку праці визначається як процес

цілеспрямованого впливу держави на умови формування, розподілу, наймання, використання та відтворення робочої сили за допомогою економічних, адміністративних, законодавчих, організаційних заходів. До економічних заходів належить політика у сфері кредитування, субсидування, надання пільг та дотацій підприємцям, регулювання рівня й ставок прибуткового податку, державних закупівель товарів і послуг, державного підприємництва.

Шляхом адміністративних заходів держава регулює кількісні співвідношення між попитом і пропозицією робочої сили за допомогою встановлення квот на працевлаштування для певних категорій обмежено працездатного населення, збільшення термінів навчання, зниження пенсійного віку, зміни тривалості робочого тижня й оплачуваної відпустки, впливу на імміграційні потоки робочої сили. Законодавчі заходи охоплюють прийняття державних законодавчих і нормативних актів, що регламентують умови формування, використання та оплати робочої сили.

Організаційні заходи спрямовані переважно на вдосконалювання діяльності інститутів ринку робочої сили стосовно стимулювання територіально-галузевої та професійно-кваліфікаційної мобільності робочої сили, підвищення її якості. При цьому законодавчі й адміністративні заходи є переважно регламентуючими, економічні й організаційні – переважно стимулюючими. Вплив держави охоплює всі фази відтворення робочої сили – виробництво, розподіл, обмін і споживання шляхом впливу на умови праці й оплати її результатів, формування здатності до праці, зміни розміру робочого часу, організації служб зайнятості, дотримання умов безпечної праці.

Державне регулювання ринку праці є механізмом, специфіка функціонування та конкретний інструментарій застосування якого на кожному конкретному етапі визначаються станом економіки і трудових ресурсів країни, господарською кон'юнктурою, іншими внутрішніми та зовнішніми чинниками. При цьому в умовах поглиблення економічної інтеграції дедалі помітніше проявляються спільні для більшості розвинених країн принципи та підходи до здійснення державної регуляторної політики на ринку праці. Найважливішим серед них є принцип комплексності державного регулювання. Він полягає, по-перше, в єдності соціально-економічної політики, яку держава проводить стосовно трудових ресурсів, і загальноекономічних заходів, спрямованих на прискорення зростання економіки, модернізацію її структури, стимулювання інвестиційного і споживчого попиту.

По-друге, в єдності економічних і соціальних цілей впливу на розширене відтворення робочої сили – від підготовки до використання, як на її кількісні параметри, так і на якісні характеристики; по-третє, в органічній нерозривності законодавчих, економічних, соціальних, адміністративних, організаційних заходів.

Якщо в попередні десятиліття перевага була віддана макроекономічному стимулюванню сукупного попиту на робочу силу, то нині головним напрямком стратегії державного регулювання ринків праці стало стримування витрат на робочу силу і регулювання її пропозиції. Іншими словами, увага держави дедалі зосереджується не тільки на умовах використання, а й на процесах формування робочої сили, що розширює предмет регулятивного впливу до системних меж ринку робочої сили.

Одним з інструментів сучасної політики стає згортання державних соціальних зобов'язань. Загальний вектор державного впливу на ринки праці і робочої сили все більше схиляється у бік економічних пріоритетів. Значною мірою це пов'язано з активізацією політики підприємців стосовно робочої сили, котрі розглядають нині зменшення витрат на неї як головну умову максимізації прибутків. Серед засобів зменшення таких витрат дедалі ширше використовують стримування зростання заробітної плати, збільшення робочого часу, неповну і тимчасову зайнятість, практику субпідрядів, що призводить до погіршення умов праці, гальмує якісний розвиток робочої сили, а отже, порушує відносну рівновагу на ринку праці. У зв'язку з цим слід підкреслити наявність на багатьох розвинених ринках праці тенденції до поступового відходу в регулюванні соціально-трудова стосунків з колективно-договірної на індивідуальну основу. Сутність цього процесу полягає в значному зменшенні ступеня реального соціального захисту працівників за збереження наявних законодавчих і нормативно-правових гарантій [2].

Зіставлення економічних умов, в яких відбувся розвиток політики країн Заходу на ринку праці, зі станом економіки України, її фінансовими можливостями, рівнем інтеграції в світову систему господарства дає змогу констатувати непридатність у такому вигляді жодної з відомих моделей для регулювання ринку праці, що формується в Україні.

Адже в дуже недалекому минулому регулювання процесів та відносин у сфері праці було повністю побудоване на принципах адміністративного контролю й підпорядкування. При цьому слід підкреслити, що ряд процесів, зокрема, пов'язаних із вивільненням працівників, джерелами покриття додаткової потреби в робочій силі, лише зовнішньо, формально регулювалися згідно з планом, оскільки суто адміністративні важелі в цій сфері через саму її природу не можуть бути визначальними, інші ж, економічні, були блоковані. Колишня система регулювання зайнятості з властивими їй формами, методами, принципами, критеріями регулювання відійшла в минуле. Але проблема регулювання зайнятості залишилася; при цьому вона набула нового змісту і практично повністю “вивела” з ужитку звичні й апробовані колишньою системою механізми.

Варто зазначити, що головну мету боротьби з безробіттям уже тоді вбачали не в здійсненні часткових специфічних заходів, а в побудові цілісної системи, спрямованої на ліквідацію основних економічних причин безробіття. Таким чином, використовуючи сучасну термінологію, можна сказати, що порушували питання про створення регульованого ринку праці як частини загальнонаціональної економіки.

Головною ланкою механізму регулювання були біржі праці й, крім того, вживали заходи для безпосередньої допомоги безробітним: трудова допомога шляхом організації громадських робіт; організація трудових колективів безробітних; надання натуральних видів допомоги; надання допомога з коштів державного соціального страхування; перенавчання безробітних.

Повертаючись до проблем сучасного періоду, доводиться констатувати, що практично єдиний елемент колишнього, адміністративного механізму регулювання, який міг бути адаптований до нових умов, – це організаційна структура бюро з працевлаштування населення. Служба зайнятості, сформована на їх базі, зайняла важливе місце в регулюванні ринку праці. Наголосимо, що служба зайнятості – це, фактично, єдина сучасна і справді діюча структура механізму регулювання ринку праці. Те, що діяльність її далека від досконалості, не вирішені, особливо для сільської місцевості, питання кадрового і матеріального забезпечення, – це інший бік справи, який становить окремий інтерес для дослідження. З погляду ж загальної оцінки стану справи принципово важливим є те, що така структура, абсолютно необхідна для регулювання ринку праці, наявна, розвивається і заповнює певну частину вакууму в сфері регулювання ринку праці.

Доцільно звернути увагу на державну систему підготовки та перепідготовки кадрів. Особливо важливо зазначити, що в цьому випадку йдеться не просто про надання відповідних послуг, а про побудову системи ринкового характеру, де є як потреба у наданні відповідних послуг, представлена з боку держави службою зайнятості, так і пропозиція, що формується мережею навчальних закладів, зацікавлених в одержанні державного замовлення.

Певну роль у регулюванні збалансованості на ринку праці відіграють недержавні структури сприяння зайнятості, підготовки та перепідготовки кадрів. У даному випадку йдеться насамперед про специфічний вид господарської діяльності – посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном. Слід підкреслити, що держава, дозволяючи цей вид господарської діяльності, не тільки не втрачає, а й посилює свій регулюючий вплив на ринок праці [4].

Єдиним органом ліцензування даного виду господарської діяльності є Міністерство праці та соціальної політики України. Мінпраці видає, переоформлює й анулює ліцензії, видає копії і дублікати ліцензій, веде ліцензійні справи та ліцензійні реєстри.

Мережа наукових і навчальних закладів III–IV рівнів акредитації проводить низку спеціальних наукових досліджень із широкого спектра цих проблем, який охоплює практично всі напрями регулювання процесів, що відбуваються на ринку праці, та їх прогнозування.

Позитивним слід відзначити той факт, що на цей час спостерігається певна диференціація, з одного боку, джерел фінансування цих розробок, з іншого – розпорядників бюджетних коштів, що спрямовують на наукове дослідження проблем зайнятості та ринку праці й розроблення відповідних практичних рекомендацій.

Стосовно кадрових служб підприємств, установ та організацій, то їх участь у процесах регулювання ринку праці має два основних напрями. Перший – координація їхніх дій щодо термінів та обсягів вивільнення працюючих громадян з місцевими органами з питань праці. Це – необхідна функція щодо забезпечення передбачуваності та прозорості стану ринку праці в регіоні й країні загалом. Другий напрям – формування внутрішнього ринку праці, тобто створення системи кадрової роботи з працівниками підприємства, яка має основні елементи, характерні для ринку праці: попит на робочу силу певних характеристик, пропозиція з боку працівників, перенавчання або підвищення кваліфікації за рахунок коштів підприємства, переведення на іншу роботу.

Система управління ринком праці має визначальне значення для регулювання рівня життя населення. Саме через цю систему забезпечується, по-перше, зайнятість громадян та, відповідно, – одержання заробітної плати як основного джерела доходів. По-друге, вона покликана: підтримувати хоча б на мінімальному рівні доходи громадян, котрі тимчасово не мають роботи; підвищувати їх конкурентоспроможність на ринку праці шляхом підвищення кваліфікації, навчання і перенавчання; допомагати в пошуку роботи.

Тимчасово незайнятими громадянами опікується служба зайнятості, що уповноважена через Центри зайнятості здійснювати весь комплекс заходів щодо обслуговування цієї категорії громадян. Стосовно категорії зайнятих громадян, то тут вступає в силу механізм законодавчого забезпечення державних гарантій щодо рівня одержуваних доходів. Він визначається рівнем мінімальної заробітної плати, а також рівнем прожиткового мінімуму, які встановлені Законами України. Своєю чергою, розміри державних соціальних гарантій на кожний рік, що їх визначають залежно від прожиткового мінімуму, встановлюють відповідними законами, Законом України про Державний бюджет України, а також нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України [3] .

Не можна переоцінити значення для регулювання рівня життя населення державної політики щодо ціноутворення і встановлення тарифів, у тому числі на комунальні послуги. Цей аспект залишається поза увагою дослідників рівня життя населення, що не правильно, бо оплата комунальних послуг, теплопостачання, забезпечення населення вугіллям і скрапленим газом становлять значну частину видатків населення.

Важливо підкреслити: при оцінюванні сучасного стану управління ринком праці та регулювання процесів, пов'язаних із рівнем життя населення, необхідно уникати спрощеного підходу. Акцент на винятково негативний характер процесів, який помітно переважає в наукових публікаціях та деяких політичних заявах, залишає поза увагою конструктивний аспект проблеми. Необхідно насамперед визнати, що на макроекономічному рівні умови для підвищення рівня життя населення й ефективного використання робочої сили та її руху під впливом ринкових регуляторів уже в основному сформовані.

Центр соціальної політики загалом, і політики зайнятості зокрема має переміститися на рівень регіонів і конкретних підприємств, а робота з реалізації цієї політики – набути форм конкретних заходів щодо заохочення, підтримки, розвитку виробництва і надання методичної та організаційної допомоги відповідним процесам на місцях.

Для поліпшення ситуації доцільно здійснити наступні заходи:

- вдосконалити законодавчу базу з метою економічного заохочення підприємств у збереженні наявних і створенні нових робочих місць. При цьому необхідно особливу увагу звернути на завчасне створення конкурентоспроможних виробництв та відповідних нових робочих місць у кризових регіонах, де є загроза масового безробіття;

- забезпечити активну державну підтримку підприємств, що запроваджують новітні технології та випускають продукцію підвищеної соціальної значимості;

- визначити та економічно обґрунтувати критичні параметри стану ринку праці, насамперед – максимально допустимі й соціально безпечні для України загалом та кожного її регіону зокрема обсяги відкритого й прихованого безробіття;

– посилити організаційне забезпечення реалізації ефективної політики зайнятості шляхом створення центрального органу виконавчої влади з питань зайнятості населення, якому було б доручено розроблення, здійснення і координацію державної політики у цій сфері й трудоворесурсне забезпечення процесу структурних перетворень.

Сучасний ринок праці зазнав під впливом сучасної економіки як кількісних, так і якісних змін. Усі країни світу, які є безпосередніми учасниками світового ринку праці, більшою чи меншою мірою відчули цей вплив. Незалежно від рівня цивілізаційного розвитку країни на ринку праці спостерігаються однакові тенденції. Основною з них є те, що ринок праці зазнав за останніх 25 років загальної трансформації за рахунок постійних структурних змін, у результаті яких значно зросла кількість зайнятих у секторі послуг [3].

Механізм трансформації ринку праці в умовах поширення ринкової економіки передбачає комплекс заходів із підвищення ефективності функціонування цього ринку: забезпечення сприятливих умов для розвитку освіти, самоосвіти й науки, пошук додаткових джерел їх фінансування; здійснення активної політики зайнятості населення, в тому числі її нових форм; подальший розвиток співпраці наукових центрів та підприємств кінцевого виробництва; державне стимулювання розроблення та виробництва високотехнічної продукції; забезпечення охорони інтелектуальної власності й підтримку міжнародної науково-технічної співпраці. Комплексне забезпечення інтелектуально-інноваційного розвитку людських ресурсів у економіці країни потребує цілісного, системного підходу з метою підвищення життєвого рівня населення.

Висновки. Із врахуванням викладеного можна зробити висновок, що створювати умови для розвитку і самореалізації особистості сьогодні є головним напрямком трансформації процесів на ринку праці. Це завдання актуальне як для країн з розвинутою ринковою економікою, так і для тих, що шукають шляхи створення ефективної моделі ринкової економіки і прагнуть забезпечити зростання добробуту свого народу. В економічному плані актуальність такої тенденції підтверджується тим, що в умовах роздержавлення і приватизації державної власності трансформація ринку праці та зростання добробуту населення будь-якої країни дедалі більше залежать як від відновлення старих робочих місць на новій технологічній основі, так і від розширення доцільних і перспективних нових робочих місць в результаті підвищення інвестиційної активності. Разом з тим фундаментальну основу довготермінових ефективних трансформацій на ринку праці, які країна може досягти, становлять її людські ресурси, їхня трудова мотивація і прагнення до реалізації намічених цілей, їх значення і система цінностей, їх творчі та новаторські здібності. Саме ці чинники в кінцевому підсумку дають змогу забезпечити економічне зростання, добробут і безпеку країни.

Література

1. Вдовіна Г. О. *Аналіз ринку праці: пропозиція та попит на неї* / Г. О. Вдовіна. – Л.: Вид. ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 145 с.
2. Вітер В.І. *Моніторинг соціальних стандартів та їх вплив на регіональний рівень життя населення України* / Боков О.В., В.І. Вітер // *Україна: аспекти праці. Науково-економічний та суспільно-політичний журнал.* – 2012. – № 8, С. 28-34.
3. Гаркавенко Н.О. *Регулювання зайнятості населення в інноваційній сфері як чинник підвищення рівня доходів* / Н.О. Гаркавенко / *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки.* — Кіровоград : КНТУ, 2014. – Вип. 26. — С. 82-90.
4. Мельник С. В. *Механізм регулювання соціально-трудової сфери України : моногр.* / С. В. Мельник. – К. : Соцінформ, 2009. – 786 с.
5. *Про зайнятість населення [Електрон. ресурс] : Закон України № 10497-1, ухвалений Верховною Радою України 5 липня 2012 р.* – Режим доступу: [http : //www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua) 12